

Antigues capçaleres del nostre setmanari

L'ESQUELLA DE LA TORRATXA

60 anys d'història catalana (1879-1939)

JAUME CAPDEVILA

JAUME CAPDEVILA
Coordinador

Jaume Guillamet
Pròleg

Santi Barjau
Josep M. Cadena
Jordi Farré
Rhiannon McGlade
Víctor Oliva Pascuet
Oriol Oliva Sanosa
Josep Pinyol Vidal
Jordi Riera Pujal
Sebastià Roig
Lluís Solà i Dachs
Ramon Serra Massana
Joan Manuel Soldevilla
Albert Rossich

Primera edició: desembre 2013

Coordinació d'autors

Jaume Capdevila

- © Jaume Guillaumet Lloveras, pel pròleg
- © Santi Barjau i Rico, pels textos
- © Josep M. Cadena i Catalán, pels textos
- © Jaume Capdevila i Herrero, pels textos
- © Jordi Farré i Carrió, pels textos
- © Rhiannon McGlade, pels textos
- © Victor Oliva Pascuet, pels textos
- © Oriol Oliva Sanosa, pels textos
- © Josep Pinyol Vidal, pels textos
- © Jordi Riera Pujal, pels textos
- © Sebastià Roig i Casamitjana, pels textos
- © Lluís Solà i Dachs, pels textos
- © Ramon Serra Massana, pels textos
- © Joan Manuel Soldevilla i Albertí, pels textos
- © Albert Rossich i Estragó, pels textos

Edita

- © Editorial Efadós, d'aquesta edició
Carrer d'Edison, 3 Nau A
Polígon Industrial Les Torreneres
08754 El Papiol (Baix Llobregat)
Telèfon 93 673 12 12
efados@efados.cat
www.efados.cat

Coordinació editorial

Elisabet Martínez Nogareda

Disseny gràfic

Editorial Efadós. Departament de disseny

Assessorament lingüístic

Montserrat Solé Serra

Tota forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, salvant l'excepció prevista per la llei. Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra, dirigiu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics) - www.cedro.org.

ISBN: 978-84-15232-58-2
Dipòsit legal: B. 27657-2013

Agraïments

Sergio Pérez, Xavier Tarraubella, Jaume Bosch i Sandra Ribalta.

'L'Esquella de la Torratxa' - Originals

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Jordi Farré, Víctor Oliva i Jaume Capdevila.

Per les il·lustracions

© Josep Costa i Ferrer (*Picarol*); © Josep Alloza Villagrasa, © Avel·lí Artís Gener, © Josep Bartolí Guiu, © Jacint Bofarull i Foraster, © Romà Bonet i Cintes, © Pasqual Capuz i Manno, © Gaietà Cornet i Palau, © Pere Calders i Rossinyol, © Enric Clusellas i Albertí, © Feliu Elias i Bracons, © Lluís Elias i Bracons, © Pere Ynglada i Sallent, © Josep Escobar i Saliente, © Lorenzo Goñi Suárez del Árbol, © Ernest Guasp i García © Ramon Jou i Senabre, © Lluís Jou i Senabre, © Jaume Juez i Castellà, © Oleguer Junyent i Sans, © Francesc Labart i Plans, © Artur Moreno i Salvador, © Francesc Nel·lo i Ventosa, © Melcior Niubó i Sandiumenge, © Alfred Pasqual i Benigani, © Jaume Passarell i Ribó, © Marcel·lí Porta i Fernanda, © Pere Prat i Ubach, © Josep Vinyes i Sabatés.

© Ricard Opisso i Sala, VEGAP (Barcelona 2013), pels drets de les il·lustracions

© Pablo Ruiz i Picasso, VEGAP (Barcelona 2013), pels drets de les il·lustracions

Col·laboració especial

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

Pròleg	7
01. <i>L'Esquella de la Torratxa</i> . 60 anys d'història catalana	13
02. Els López, gran nissaga d'editors	69
03. Josep Roca i Roca i <i>L'Esquella de la Torratxa</i>	75
04. Els <i>altres</i> directors de <i>L'Esquella</i>	85
05. Els escriptors de <i>L'Esquella</i>	93
06. <i>L'Esquella</i> : tribuna d'una Barcelona que viu i parla	103
07. <i>L'Esquella</i> , crònica gràfica del segle XIX	117
08. <i>L'Esquella</i> al segle XX: senyor Esteve, xanxes, multituds i noies boniques	131
09. Defensors de la República (1931-1936)	149
10. Dibuixants a la trinxera	163
11. La publicitat de <i>L'Esquella de la Torratxa</i>	173
12. Especials, números extraordinaris i almanacs	185
13. Els dibuixants, elements bàsics del setmanari	195
14. Catàleg de dibuixants	207

Pròleg

Un gran periòdic popular

Jaume Guillamet

Universitat Pompeu Fabra

Darrere uns noms que avui poden semblar pintorescos, com *L'Esquella de la Torratxa* (1879-1939) i el seu germà gran *La Campana de Gràcia* (1870-1934), s'amaguen una bona varietat de motius per a considerar-los els periòdics més importants de la història de la premsa en català. Entre els més importants, ras i curt, de la història de la premsa catalana.

La seva llarga vida –64 anys *La Campana de Gràcia* i 60 anys *L'Esquella de la Torratxa*–, molt més que els 39 de *La Veu de Catalunya* (1899-1937), els converteixen en dos gegants immensos. Dels 475 periòdics en català nascuts durant el segle XIX en tot el domini lingüístic i més enllà –principalment setmanals, quinzenals i mensuals–, la gran majoria tingueren una vida breu, si no efímera.

La llarga durada és una prova de la fortalesa del mercat català de premsa, gairebé des dels inicis, de la continuïtat en l'existència de periòdics en la nostra llengua, que arrenca amb *Un Tros de Paper* (1865). Va trigar tres quarts de segle, si prenem l'aparició de *Diario de Barcelona* (1792-1992) com l'inici de la continuïtat de la premsa a Catalunya. Va costar, sobretot, l'avenç en el camp de la premsa diària, encetada amb *Diari Català* (1879-1881). Però el periodisme en català genera molt aviat un espai propi on té poca competència i excel·leix per la innovació i la connexió amb els corrents internacionals més avançats.

En el darrer terç del segle XIX, *La Campana* i *L'Esquella* obren l'espai d'una premsa popular que es val del llenguatge de l'humor escrit i dibuixat per introduir setmanalment la massa obrera i menestral que encara no llegeix diaris en el batec de l'actualitat. Són periòdics republicans federals i anticlericals que es llegeixen en veu alta als tallers i a les tavernes.

Els seus noms expressen la vibració popular de la revolta contra les quintes de 1870. El campanar municipal de l'actual plaça de la Vila de Gràcia, que en fou el principal mitjà de crida i comunicació, es convertí modestament en esquella de la torratxa com a nom del periòdic substituït en les suspensions governatives. Un i altre es converteixen en mitjans de socialització popular lligats a una opció política majoritària i plural, on hi ha tots els elements ideològics que caracteritzaran l'esquerra del segle XX.

Salvant totes les distàncies, aquests dos grans periòdics populars setmanals catalans evocuen el paper de la premsa popular dominical britànica dels segles XVIII i XIX. L'exemple més prototípic fóra *News of the World* (1843-2011), desaparegut per les males pràctiques del grup Murdoch. Nogensmenys, tenen el mateix origen altres de més celebrats, com *The Sunday Times* i *The Observer*, tinguts avui com les edicions de diumenge de *The Times* i *The Guardian*.

A més de sàtira política caricaturitzant els protagonistes de l'actualitat, *L'Esquella* publicà sovint un tipus de caricatura que ja no trobem a la premsa d'avui: al·legories simbòliques amb les quals els artistes personificaven idees o conceptes, com la pròpia revista, que es dibuixava com una dama, usualment brandant unes xurriaques, que a la coberta del número mil, signada per Blanco Coris, ens dóna la benvinguda.

Les classes populars catalanes no van acabar de tenir una premsa diària pròpia –que no fossin el republicà *El Diluvio* (1858-1939, amb diversos noms anteriors) i l'anarquista *Solidaridad Obrera* (1916-1939)– a diferència de la classe obrera britànica, que va tenir els tabloides sorgits a la primeria del nou-cents. Els dos grans setmanaris dels editors López, pare i fill, varen arribar fins als anys 1930. Va tenir menys sort *La Campana* –que morí l'any negre de 1934–, que no pas *L'Esquella*, que completa

La personificació de *L'Esquella* com una jove vestida a la moda protagonitzà un bon nombre de les portades dels seus almanacs. Aquí en podem veure dues signades per Tomàs Sala, i a la doble pàgina següent, dibuixada per Picarol, el personatge de *L'Esquella* presenta un mostrari de les seves víctimes preferides, entre les quals figuren sobretot cacics, governadors civils, polítics, alcaldes i regidors de Barcelona.

amb sang nova tot el cicle de la II República, fins a les darreres setmanes de la guerra civil.

El periodisme setmanal en català havia desplegat altres modalitats, com la sàtira política catalanista de *Cu-cut!* (1902-1912) i *El Be Negre* (1933-1936), l'humor picant de *Papitu* (1914-1938) i l'esportiu de *Xut!* (1922-1936), a més del missatge formatiu d'*En Patufet* (1908-1937). En el batec de l'actualitat, *L'Opinió* (1928-1931) i *Mirador* (1929-1936) s'ocupaven d'aspectes que llavors no tractaven els diaris. Entre aquests, *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat* (1922-1939) i *La Humanitat* (1931-1939) es feren un espai qualitatiu sense arribar a esgarrapar prou el dels grans diaris en castellà, com *La Vanguardia* (1881) i *El Noticiero Universal* (1888-1985).

L'Esquella de la Torratxa és potser el periòdic que experimenta més les novetats i possibilitats de l'època, amb el dibuix i la lletra avantguardistes del Sindicat de Dibuixants de Catalunya, d'influència comunista, que se'n fa càrrec a l'inici de la guerra civil. Queda lluny el periòdic que fa passar la informació i la crítica amb humor i dibuixos, en favor del model de publicació satírica per a lectors que ja han llegit el diari.

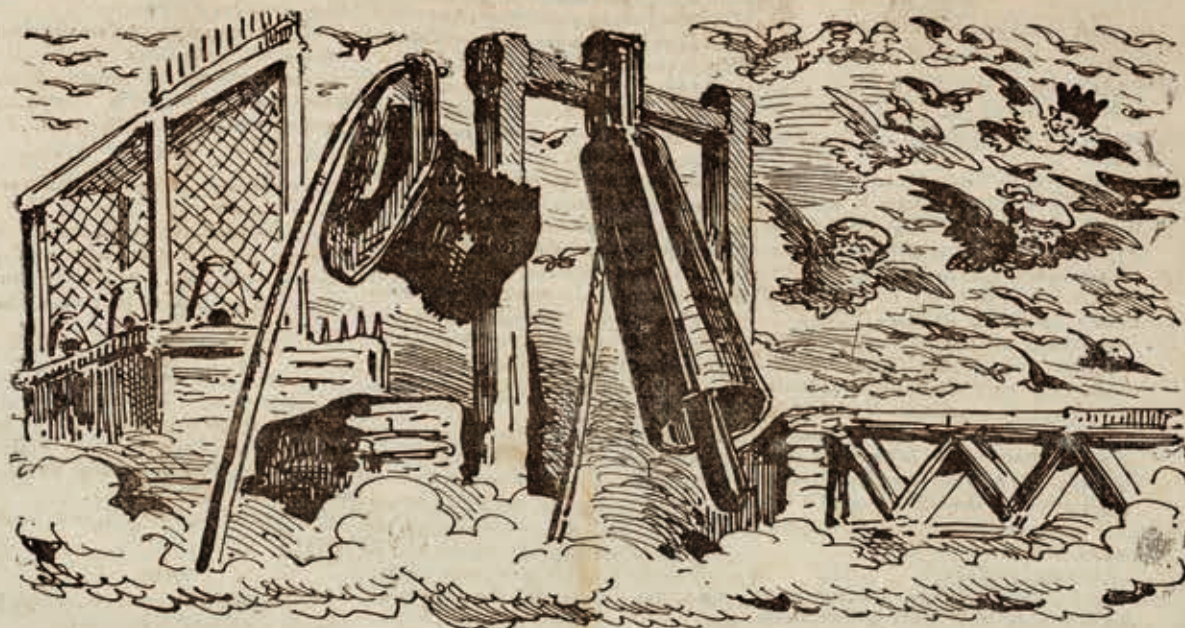
Al llarg de sis decennis, aquest gran periòdic popular és un espai de formació, projecció i professionalització d'un gran nombre d'escriptors i dibuixants, condició que comparteixen la majoria de periodistes de l'època. La publicació d'aquest llibre és una aportació de valor inestimable a la recuperació de *L'Esquella de la Torratxa* i d'una de les tradicions periodístiques catalanes més riques, sorprenents i genuïnes.

DEL NÚMERO 1000 AL NÚMERO 2000

Gent que ha fet ballar L'ESQUELLA

LA ESQUELLA DE LA TORRATXA.

ACTUALITATS.

(Campanya VI.) Romeria Carlita.

01

'L'Esquella de la Torratxa'. 60 anys d'història catalana

Jaume Capdevila

L'Esquella de la Torratxa és una de les publicacions més importants del panorama periodístic català. Va publicar-se de forma ininterrompuda durant seixanta anys justos, més de tres mil números, des del gener de 1879 fins a la setmana anterior a l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, el gener de 1939. Per les seves pàgines hi van passar la gran majoria dels dibuixants de premsa del seu temps i també serví de tribuna d'alguns dels noms més notables del nostre periodisme. La gran varietat d'artistes que acollí converteix la col·lecció d'aquesta revista en un vast mosaic de l'evolució dels estils artístics i, especialment, de l'art de la caricatura, que evoluciona lentament però significativament des dels minuciosos dibuixos de personatges macrocefàlics del segle XIX fins als sintètics ninots del primer terç del segle XX.

La revista aconseguí una ràpida i elevada difusió entre el públic català i es consolidà en el lideratge de la premsa popular durant tot el

segle XIX. Malgrat l'elevat índex d'analfabetisme (el 1870, la població de l'Espanya peninsular que no sabia llegir ni escriure sobrepasava el 75%) i la dificultat afegida d'ésser feta en català –un idioma interdit a l'ensenyament i la cultura– *L'Esquella* aconsegueix vendre cada setmana milers d'exemplars, introduint de forma natural el català a milers de llars, contribuint de manera efectiva a la normalització d'una llengua llargament castigada.

Tan sols durant tres dels seixanta anys de vida d'aquesta revista, es va veure lliure totalment de la mordassa de les lleis i la censura del govern espanyol. Malgrat això, les seves pàgines són un testimoni minuciós del seu temps. La col·lecció de *L'Esquella* és un patrimoni del qual qualsevol país podria estar orgullós; la revista és un referent ineludible de la història del nostre periodisme i, a través de les seves pàgines, podem resseguir fil per randa la crònica menuda de la vida dels catalans, i molt especialment dels barcelonins, entre 1879 i 1939.

La primera coberta de *L'Esquella de la Torratxa*, en què el dibuixant Tomàs Padró caricaturitza Carles VII i es ridiculitza l'aixecament carlí que va donar lloc a la tercera guerra Carlina (1872-1876). En realitat, aquesta capçalera apareix per substituir *La Campana de Gràcia*, revista que havia estat suspesa per les autoritats.

L'Esquella de la Torratxa –excepte els tres anys de la guerra civil– va estar sempre vinculada a la família López, important nissaga de llibreters i editors, que van convertir la seva minúscula botiga al bell mig de la Rambla de Barcelona en un dels epicentres més actius de les lletres catalanes, car foren editors, entre molts d'altres, de Serafí Pitarra, Santiago Rusiñol o Rovira i Virgili. La revista, com els seus editors, fou d'ideologia republicana i defensà sempre les classes populars. Des de les seves pàgines s'hi va combatre el caciquisme, s'hi va criticar la monarquia –dins els estrets marges que permetia la censura del moment– i, a partir de la primera dècada del

segle xx, també s'hi defensà amb passió la catalanitat i el catalanisme. De fet, en aquesta línia, cal reconèixer la importància per a la normativització de la llengua catalana del fet que la revista assumí i popularitzà ràpidament les noves normes ortogràfiques de Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans.

La col·lecció regular de *L'Esquella* va iniciar-se el 1879, quan, després d'un segle xix força convuls i inestable, es consolidà el règim de la restauració. Recordem que l'enfrontament fratricida de tres sagnants guerres carlines havia deixat la seva marca terrible en el nostre país, i el nou règim borbònic aconseguí una

estabilitat política que va traduir-se, finalment, en un període de pau i prosperitat. Però també la breu experiència republicana (1871-72) havia deixat la seva empremta en un grup de ciutadans entre els quals es troba Innocenci López Bernagossi, el fundador i primer editor de la nostra revista. López, que fou un actiu polític republicà –fins i tot empresonat per la seva ideologia–, convertí la seva botiga en un dels més importants focus d'edició d'un determinat tipus de literatura catalana popular, festiva i xarona, amb diverses iniciatives editorials de gran ressò. Un dels gran èxits de López fou la revista *La Campana de Gràcia* i la capçalera *L'Esquella de la Torratxa*, abans de convertir-se en una revista nova i diferenciada, era emprada per substituir-la en els seus atzucacs judicials.

En els seus primers anys de vida, *L'Esquella* va compartir redacció amb *La Gaceta de Cataluña*, diari republicà del qual López també fou editor i del qual Roca i Roca fou director fins al 1883. La primera capçalera de *L'Esquella de la Torratxa* fou un dibuix d'Apel·les Mestres, en què una colla de personatges diversos arrossegueu una esquella gegantina. Sota el dibuix, un subtítol ens adverteix que es tracta d'un «Periòdic satíric, humorístic, il·lustrat i lliterari», i encara, dessota, una frase avisa que «Donarà al menys uns esquellots cada senmana». Aquesta capçalera sofrirà diversos canvis durant les primeres dècades, fins al 9 d'agost de 1890, quan hi trobem el dibuix que serà definitiu, amb la dama que simbolitza *L'Esquella* amb un fuet a la mà inscrita en una circumferència

(Dibuix de Mariano Póiz).
Última silueta del creador del Teatre Català.

De l'escenari al quiosc

La Esquella de la Torratxa, «Gatada en dos actes, en vers, y en català del qu'ara's parla», estrenada el 1864 al teatre Odeon de la plaça de Sant Agustí de Barcelona, és el títol d'una obra de Serafí Pitarra (pseudònim de Frederic Soler) que parodiava el drama de Joan Palou i Coll *La Campana de la Almudaina*. L'obra de Pitarra suposà un sorpresiu èxit de públic que obrí la porta dels teatres barcelonins a la llengua catalana.

Aquest primer èxit de Pitarra inaugurà una col·lecció editada per Innocenci López, titulada *Singlots Poètics* «o sia Coleccio de totes les obres festives que en vers i en català del que ara es parla ha escrit D. Serafí Pitarra», que també suposà un succés editorial del qual es vendran milers d'exemplars i es reeditarà durant anys. El descobriment d'aquesta veta abocà López a l'edició en català.

La dificultat d'editar en català

Després d'un segle i mig de brutal repressió, el català literari començà a reviscolar a mitjan segle xix amb la Renaixença i els Jocs Florals. Barcelona era un important centre d'edició, però amb una presència marginal de la llengua catalana. Les primeres grans capçaleres, com el *Diario de Barcelona* (1792) o *El Vapor* (1833), empenen el castellà i no és fins ben entrat el segle que el català va treure el nas en tímides i breus iniciatives, com el periòdic satíric *Lo Pare Arcàngel*, de 1841, o la revista cultural i religiosa *Lo Verdader Català*, de 1843, que ens avançaven els dos grans corrents de la primera premsa catalana: les publicacions humorístiques, satíriques i xarones, escrites en «el català que ara's parla», i la premsa cultural i literària. En aquest context, Innocenci López edità varies revistes, com *Un Tros de Paper* (1865) o *Lo Noy de la Mare* (1866), que no assoleixen grans xifres de venda ni sobrepassen l'any de vida. Finalment, però, *La Campana de Gràcia* (1870) obtingué un gran èxit popular, arribant de forma massiva al públic, la qual cosa demostrà la viabilitat de la premsa en la nostra llengua i obrí el camí a noves iniciatives.

A les pàgines de la premsa il·lustrada de finals del segle xix s'hi desenvolupa un nou llenguatge que combina text i imatge. A la pàgina següent veiem una història gràfica signada per Labarta, a l'estil de les històries de Hogarth o Planes, anticipant algunes de les característiques narratives del còmic, integrant elements de la novel·la de fulletó i l'auca.